

Szemes Péter

Vidékrombolás-lélekrontás

(Oláh János *Száműzött történetek* című könyvéről)

A 2011-es év egyik különleges értékű szépirodalmi kincse kétségkívül Oláh János *Száműzött történetek* című kötete volt. A *Közel*, *Visszatérés* és *Az örült* című regényeket, valamint *Az Örvényes partján* és a *Vérszerződés* novellásköteteket követő, főként utóbbiakból táplálkozó, újabb jelentős prózai teljesítmény 27 darabja egymással összekapcsoltságában a II. világháború végétől a rendszerváltozásig terjedő évtizedek, döntően fikcionális helyszíneken (a konkrét Budapest mellett az Örvényes menti Avaskéren és a közeli megyeszékhelyen, Varasdon) játszódó, és éppen ezért a magyar vidék tekintetében jelképesse váló eseményeket mutat be. Olyan történeteket, melyeknek a kommunista diktatúra negyven esztendeje alatt – éppen azok leplezni, a kollektív tudatból kitörölni kívánt igazsága miatt – csupán szűk családi, baráti körben, „négy-öt összehajló magyar” elsuttogott szavaiként, vagy az asztalfiók legmélyére rejtett, ritkán elővett kéziratként lehetett csak elvben nem létező nyilvánosságot kapnia. De most, miután az egykori elhallgattatók és cenzorok örököseinek évei is elmúltak, és az alany és állítmány mellett immár szabadon, a „kánonalkotó” ösztöndíjasok megvetését és megbotránkozását figyelmen kívül hagyva, lehet népből és nemzetben is gondolkodni, s – a margitszigeti homoszexuálisok szokásainak részletes bemutatásán túl – a magyar vidék szétverésének krónikája is helyet követel a magas irodalom témái között, napvilágra kívánczoltak. És Oláh János tökéletesen ismerte fel a közreadás szükségességének megfelelő pillanatát. Az írói optika nem „kegyetlen”, inkább objektivitásában

igaz, úgy mutat meg, hogy a kimondás aktusa maga válik ítéletté, melyet mindannyian értünk és érzünk (akik nem, azok eleve nem fogják elolvasni ezt a könyvet). Ennek gyújtópontjában pedig az *erőszak* különböző arcainak maszkaltalanítása áll, az egyetlen fegyveré, melyet a hatalom birtokosai, az erősek alkalmazhatnak a gyengébbekkel szemben, mikor a saját ideológiájuk egyedüli helyességét, érvényességét illető meggyőzés verbális eszközei rendre kudarcot vallottak.

Az erőszak egyik megnyilvánulási formájával szembesül a nyitó írások hőse, a kis Feri, mikor a hozzájuk érkező – barátságos németeket legyilkoló – szovjetek géppisztollyal kényszerítik nagyapját az elrejtett étel-ital átadására (*Katonák*), s közvetlenül is megtapasztalja azt a *Vasalt bakancsban*, ahol Solymosi, az idősebb utcagyerek veszi el tőle vadonatúj bicskáját. Utóbbihoz hasonlóan a fiatalabbakkal szembeni gyermeki-ifjúi agresszió jelenik meg ezen kívül a *Májusi por* és a *Levelibéka* című novellákban is, melyekben a cukrászinasok üldözik a munkahelyükre bemászó kíváncsi főhőst, illetve a sikertelen szárcsavadászatot követően, Iványi és bandája biztatására, Jancsi eszik meg egy élő kétéltűt, majd az ezért kapott ezüst ötöst veszik vissza tőle a nagyobb fiúk. Jellemző, hogy ezekben a szövegekben az alakok közti összeütközés szinte minden esetben valamilyen – akár szimbolikus (a szovjetek átfestik az ellenségtől elvett játéktankot) – tárgy birtoklása körül alakul ki (kés, pénzérme), míg az iskolaudvar pora a csúfolódó osztálytársak elleni védekezést szolgálja.

A *Száműzött történetek* három írásában az erőszak egy másik fajtáját, a szexualitásra, nemi közlekedésre

vonatkozót ábrázolja a szerző. A *Hétágú szederfa* tizenéves társasága a közjük tartozó, ám már érett Kis(s) Bélát követően megy végig Balhás-Gaál Bözsín. A lány aztán (valószínűleg a vezértől, Sáry Vendeltől) teherbe is esik, és a bátyja végül elveteti Bélával. A *Vége a táncnak*ban és párjában, a *Hajnali madárszóban* pedig a bálban mulató katonák itatják le és erőszakolják meg – a beszédes nevű Ártány Dezső és Görhes Pali irányításával – a gimnáziumot végzett, finom boltoskisasszonyt, Gizit, majd dobják be meztelenül a paplak kertjébe. Az általános erkölcsi züllésben, mely jól illeszkedik az új rendszer hagyományos értékeket átértékelő, alapvető etikai normákat elvető berendezkedéséhez, mindkét esetben (természetesen sikertelenül) fellép egy-egy alak, aki tenni akar az állatíva aljasodott horda ösztönei kielégítésének megakadályozására: a legkisebb fiú, Feri, illetve a Gizit később feltehetően megszöktető Törekös Józsi.

Szintén (részben) fiatalok a hősei az átmeneti és a rákövetkező évek módosuló viszonyait tükröző két novellának. A *farkaskölyök*ben a háborús veterán, Csurgó bácsi vezetésével felvonuló cserkészeket támadja meg az új iskola udvarán a felheccelt csöcselék. S miután a fiúk nem tanúsítanak ellenállást, szétverik a „reakciós bandát” és győzelmi trófeaként magukkal viszik az öreg vezér falábat. A hímezett Mária-zászlók és az egyenruhák rongyai között a csatatéren marad Feri sapkája mellől az árvalányhaj is, a régi, szebb, nemesebb világ jelképe, melynek eltűnése egyúttal az illúziók elvesztésével jár. A *Tücskök, bogarak* a gyermeki igazságérzet megnyilvánulását mutatja be, hiszen mikor a tanácsoló propaganda-kirakatában a községi rajztanár kipellengérezte osztálytársuk édesapját, a „klérus ügynökét”, a diákok a mezőn összegyűjtött pocokok bedobálásával lehetetlenítik el a helyi közigazgatás női alkalmazottainak irodai munkáját. A népi demokrácia iskolai oktatásához méltatlan helyzet végül a Kántor család eltűnésével oldódik fel.

A fiatalkori csínyeken és a Csáth-novellákat idéző korai agressziós cselekvéseken túl a kötet meghatározó hányada két társadalmi berendezkedés összeütközését mutatja, illetve, hogy miként bontotta fel, verte szét az évszázados hagyományokat ostoba rendelkezéseiben, erőszakos kiszolgálóin,

besúgóin keresztül az új, kommunista hatalom. A magyar történelem legsötétebb napjait idéző módon, a Tanácsköztársaság szellemi örököseként, ahhoz hasonlóan a hit megrendítésével és a jogos tulajdonviszonyok megváltoztatásával kezdték a falvakban (is) a rendszerük kialakítását.

A *Száműzött történetek* írásaiban a vallás gyakorlása kétféleképpen jelenik meg: az ősi magyar hiedelemvilág továbbéléseként – nyilvánvalóan erre utal a könyv fedelén található griff-ábrázolás is – és a keresztény egyház intézményesült keretein belül. Előbbit számos, kiválóan ábrázolt karakter képviseli, mint a varasdi sírkőfaragó, Dömbödz Jóska (*Isten báránya*), aki így jellemzi saját magát: „... papnak rajtam nincs hatalma, (...) töszök én erre az egészre, zsidó kotyvalék, amit nyálás szájú papok a bibliából kavartak, hogy a régi igazságoktól eltérítsék a szögény embőrt, hogy bekössék a szőmit, befogják a száját, kiheréljék a gondolataimat. Bennem ugyan embőrükre akadtak, már az anyám is látó asszony volt, tudott mindönt, amit halandó embőrnek tudni érdömös ezön a földön. Nem volt olyan halott, akit ha a szükség úgy hozta, föl ne kereshetött volna. Mőgértötte a nyelvüket, elhozta az üzeneteiket. (...) Magam is fölös csonttal születtem, s habár a bábaasszony kinyomta a másik sor fogamat, azért a tudás itt van bennem. Szószátyár pap, részögös párttitkár nem fog ki rajtam.”. De ide sorolható a garabonciás Öreg Bojtár (*Fölkel a nap*), a baglyokkal huhogó Ricsovcics (*Koppány doktor*), a vén Darók postamester (*Az elveszett hivatal*) és bizonyos tekintetben a csodadoktor Bacsza Pista (*Fekete üröm*) is. Egyfajta archaikus tudás birtokosaként és a pozitív megkülönböztetés miatt, ami általában e többletért a közösség tagjai részéről illeti őket, eleve üldözendő ellenségként jönnek számba a mindenfajta irracionálíst elvető kommunisták számára.

De főként az intézményesültséggel járó hatalom, az egykori földbirtokok és a hívek tisztelete, megbecsülése következtében a katolikus papok is ugyanígy járnak. Jellegzetes a *Hajnali madárszó* Árky atyjának esete, aki a kertjébe dobott, többször megerőszakolt, meztelen Gizit megpillantva beleőrül a vélt provokációba. S a templomok sem ússzák meg a barbár pusztítást – az évszázadokon át boldoguló község nagycsaládjainak felbomlasztása

után az elnéptelenedett település harangját a megye elkötelezett szobrása veszi magához, az egyedülként maradt öreg Kántort, majd fiát, Dénest pedig a rommá vált épületbe költözött egerek eszik meg (*A ligeti harang*).

A hit elvesztését a tulajdon elvételével kapcsolja össze, s így tipológiánk tekintetében egyfajta átkötésként is vizsgálható, a *Nincs Isten* című elbeszélés. Ennek hőse, Gajzágó hozzáállása szerint „jöhetett bármi, a föld mindent elviselt, és aki nagyon ragaszkodott hozzá, azt megőrizte. (...) Bármilyen pletykák keringtek a faluban kolhozról, csajkarendszerről, ahol majd az asszony is közös lesz, nem hitt nekik, csak legyintett...”. Miután erdeit elvették, továbbra is hiába próbálkoznak vele a városból érkező agitátorok vagy Bodó Tóni, az öreg „szocdem munkás”, nem törik meg, nem ír alá. Végül Tarkó tanácselnök az élő Istenre esküszik előtte, hogy megtarthatja az állatait és bajuk sem esik, ha kézjegyével látja el a papírt. Hazaérve aztán szembesül a pusztítással: idős apját leütötték, kutyáját agyonverték, a jószágot elrabolták Létra párttitkár pribékjei. Erre fejszét ragad és az Istent megtagadva, szét dönti az Örvényes partján álló feszületet, melynek lehulló fája őt üti agyon.

A szövetkezetbe szervezési törekvésnek ellenálló gazdák közül másokból személyükön gyakorolt erőszakkal, testi fenyegetéssel vagy pszichikai ráhatással csikarják ki a belépést a karhatalom emberei. A falu leggazdagabb parasztját, Savoó Gáspárt az örsön kínozza meg (megkötözik, forró krumplit dugnak a hóna alá és borotvával összevagdoszák a talpát) a három rendőr, Krausz, Horkai és Kiss Béla (*Az intéző háza*), az utolsóként maradt Balázs Gergelyt pedig a csendőr-múltját letagadó, visszavezényelt parancsnok, Haragos Bálint viszi autóval addig, míg össze nem omlik (*Kölcsönkenyér*). A kommunisták egyik alkalommal sem elégedtek meg a jól működő paraszti gazdaságok tönkretételével, a falu, mint „termelési egység” szétverésével, a gondosan nevelt állatokat elhajtották, a padlásokat lesöpörték, s a nemzedékek hosszú során át földművelésből élő embereknek megtiltották a saját munkát, ellehetetlenítették az önálló boldogulást – mindennek szemléletes példája *A ligeti harang*. Amellett, hogy sokakat kiraboltak, elhurcoltak, kitelepítettek, számos helyben hagyott, kisémmizett

gazda bele is örült a megpróbáltatásokba. A kommunisták ténykedésének köszönhető elmeháborodás egyébként a kötet több írásában is megjelenik (a *Kölcsönkenyér* említett Balázs Gergelyétől az *Elveszett hivatal* Bodor Gyuláján és a *Hajnali madárszó* Árký plébánosán át a *Kutyakomédia* Latinovitsot idéző színész hőségig), míg *A ligeti harang* Dénesét a néphadseregben veri impotenssé egy szadista őrmester.

A tönkretett parasztok számára volt még egy lehetőség: munkásként elhelyezkedni valamelyik nagyvárosban. Ennek nehézségeit járja körül a kötet talán egyik legjobb, a századelő novellisztikáját idéző, realiztikus írása, a *Foggal, körömmel*. Főalakja, Király Lajos, miután a tévesztés elvitte örökségét és szinte nincstelenné tette, hogy el tudja tartani népes családját, Pestre, a vasúthoz megy állásba. Előbb eltéved az idegen városban, majd a szállón is alig kap helyet, végül nehezen megszerzett fizetését lopják el alkalmi kocsmái cimborái. Közben megbetegszik a felesége és az orvosnak adott csúszópénzzel a felvett előleg is elfogy. Haza akar menni, ám miközben ajándékként egy hajszárítót lop feleségének, halálra gázolja a mögötte legördülő vagon. De az egyéni sorson túl, közösségként sem jobb a népi demokrácia másik társadalmi pillérét alkotó munkások helyzete: városi bujdosóként vegetálva, létükkel mindössze „az enyészet könyörtelen folytonosságát igazolják” (*Négy-öt magyar*).

A hatalmát az erőszak minden eszközével fenntartani és megerősíteni, demagóg ideológiáját pedig a másként gondolkodók szellemi elnyomása, elhallgattatása által egyedülként érvényesíteni kívánó rendszer kiszolgálói olyanok voltak, amilyeneket megérdemelt. Ezeket a szinte állandó típusokat egy-egy találó ecsetvonással teszi jellegzetessé a szerző. A szeretőjének gyereket csináló, Tarkó Józsi tanácselnökről például így ír: „Az igazságról egy szót se, ez a parancs az életelvéné vált, belerögződött az idegeibe, olyannyira, hogy ha akart volna, se tud talán színt vallani. Meg kellett tagadnia a családját. El kellett felednie mindörökre, hogy apja főszolgabíró volt. A hazugságait alátámasztandó, még az okirathamisítástól se riadt vissza. (...) Amikor sikerült megkaparintania ezt a hivatalt, semmit se tudott a faluról. Talán egyenesen

ez volt az, amiért kinevezték. Nincsenek gátlásai, csegett vissza a fülébe a legfőbb érv, ami mellette szólt. És igazuk volt a feletteseinek. Nem, gátlásai valóban nem voltak.” (*Az éjféli gyors*). Dicstelen menekülése az összeharácsolt kincsekkel, talán nem véletlenül, Kun Béla elrepülését idézi meg az *Édes Anna* elejéről. Nem jobb Létra párttitkár sem, aki nemcsak az erőszakos szövetkezetesítést vezényli le és a barokk kastély tégláiból rakat kultúrotthont, ami kulturális élet hiányában bezár, de ellopítja a rekvirálások és a szovjetek által megerőszakolt nők nevének listáját tartalmazó, előkerült dokumentumot is. Úgy végzi, ahogy megérdemli: ganéjhányó lesz az állami gazdaságban, melynek létrejöttéért dolgozott (*Az elveszett hivatal*). S jól illik az összképbe a többi, tipikus kommunista karrier is, hiszen ahol írógépműszerész volt a diktátor (nem lebecsülve a szakmát) és mázolósegéd a Minisztertanács elnökhelyettese, ott pékinasból is lehetett megyei rendőrkapitány (*Kölcsönkenyér*), a tsz-elnök gimnáziumból kibukott lányából meg a központi postahivatal vezetője (*Az elveszett hivatal*). A vezetők utasításainak szolgálalkú végrehajtói, a részeges tolvaj, Balhás-Gaál Jani (*Hétágú szederfa, Fölkel a nap, Nincs Isten*), az örök közrendőr, Kiss Béla (*Hétágú szederfa, Nincs Isten, Az intéző háza, Kölcsönkenyér*) és a szadista Krausz (*Az intéző háza, Kutyakomédia*) pedig éppúgy mindenfajta emberi tartás, erkölcsi norma nélkül valók, mint a forradalmárokat feljelentő Süle Antal (*Papírsárkány*), a nemzet színészenek állandó besúgója, Homolya Feri (*Kutyakomédia*) vagy a termést szétlopó, majd a kárvallottól alamizsnáért könyörgő cigányok (*Hajnaltól estélig*). Nem véletlen, hogy mindegyiküket megilleti András gazda jogos kifakadása: „Hát mégiscsak sikerült tönkretenniük, pedig nem vétettem én egy kisujjal se senkinek. Mindenemet, amim volt, becsületes munkával szereztem, ezzel a két kezemmel. Talán éppen azért fáj nekik ennyire. Mit tudják ezek, mit jelent megdolgozni valamiért. Az a kis műhely, a ház, egy-két hold föld, az egész élete rámege az embernek. Ezek meg idejönnek a városból, ahogy ők maguk hirdetik: rendet teremteni. Az új rend pedig abból áll, hogy elvesznek mindenkitől mindent, nem törődnek vele, ki mennyit dolgozott érte. Ők semmit. Rajtuk nem is csodálkozom, városi

szatócsok, de ezek a szerencsétlen falu marháí, mint ez a félnótás Létra Jóska meg az ütődött Balhás-Gaál Jani, akik a sok idegen seggit fújják, ezeket meg kőne fojtani egy kanál vízben. Szemét emberek voltak világeletükben, akiknek bűdös volt a munka. Most örülnek, hogy tönkretehetnek mindenkit, aki vitte valamire. (...) A legjobban mégis talán az fáj, hogy ilyen semmi emberekkel rakatják a nyakunkba a kötelet...” (*Hajnaltól estélig*).

A vörös banda rémuralmának és szabad garázdálkodásának az 56-os események vetnek véget. A sorsfordító napok történéseivel a kötet három szövege is foglalkozik. Eljövételük szükségszerűségét illetően a *Papírsárkányban* így ír a szerző: „A háború véget ért, de a béke, habár a fegyverek elhallgattak, csak nem akart beköszönteni. A régi, bizalmas ismerősök suttagó beszélgetéseiben, a körbeküldött óvakodó pillantásokban, a falut minden este keresztül-kasul gázoló rendőrök csizmadobogásában, a régi intelligencia helyére települt városi muszka-bérencek kíméletlenségében, a lépteiket kísérő gyanakvásban, a kolhozagitátorok kitaratásában, a gyerekjátékok kukoricaszárból eskábált géppisztolyainak ratatáiban, a 226-os számú vegyesbolt csomagolópapírral letakart, feketekenyeret váró polcainak ürességében, a toldozott bádognűzhelyek mellé visszavonult kedvetlenségben, az üldözött és üldözöttet egyaránt kimerítő virrasztásokban még mindig a háború kérélelhetetlen hidegteleése kísértett. Így hát senki sem lepődött meg, amikor a fegyverek egy szép napon valóban újra megszólaltak.”. Az *Október mérge* fiatal főhőse Budapestre biciklizve tanúja lesz a tömeg vonulásának és a gyilkos sortűznek, melyből egyik tanára, a büntetésből hozzájuk helyezett Kohárry menti ki. Hazatérve aztán nem akarja elengedni apját a többi, városba induló nemzetőrrel, amiért az pofonnal válaszol. A már idézett *Papírsárkány* a helyi, falubeli eseményeket mutatja be. Keserű Szomjas Bálint és szabadcsapata, miután elkergetik a tanácselnököt, a település védelmére rendezkedik be. Hónapokkal a forradalom leverése után aztán hozzájuk is érkezik egy szovjet páncélaútó, melynek legénysége nem kíváncsi a vezér önfeladására, aki emiatt szőlőhegyi pincéjébe vonul önkéntes száműzetésbe. Itt keresi fel a megszállók talpnyalója, Süle Antal, de hiába, Keserű nem adja

ki társait. Erre a katonák találmra lelövöldözik a község gyermekei és ifjai közül a vélt érintetteket, holttesteiket a tragédia miatt öngyilkossá lett vezetőjével együtt a temetőn kívüli meszesgödörbe dobálják. Sülének így nemcsak azt sikerül elérni, hogy mindenki Keserűt higgye besúgónak, de a mártírok nyughelyének meggyalázása után a falu előljárójává is válik. Mikor pedig évtizedek múltán a fővárosban újratemetik a forradalom áldozatait, a hatalom (még mindig) birtokosaként azt is sikerül elérnie, hogy kirúgják az iskolából az ugyanezt helyben megkísérelni próbáló tanárt.

Végül a *Koppány doktor* az alkotó, a világot szebbé, jobbá tenni szándékozó ember drámája. A varasdi fogorvos, miután egyik betegétől fizetségként egy kis földterületet kap, a tészelnök kontárkodása ellenére (elveszi a gazdáktól a birtokot, majd mikor rájön, hogy nem tudja műveltetni, hagyja elvadulni és visszaadja nekik), kis édenkertet varázsol belőle. A forradalom idején aztán kihúzza a szovjet katonák parancsnokának fájós fogát, aki a rendelőben felejtí géppisztolyát. Miután megtalálják a fegyvert, a felkelőkkel együtt őt is elviszik és az út menti árokba lövik. Utolsó mozdulataként „A keze, ez az ezermester kéz, mintha túlélte volna magát az embert: tempós igyekvéssel túrta szét a leveleket, markolt bele az alattuk megbúvó nyirkos-sárga löszbe, mintha csak az avaskéri dombok földjét kereste volna, a szőlőét, amit egyhamar megint nem vesz a gondjaiba senki.”.

A szellemet nyomorító, testet-lelket megtörő diktatúra időszakának másik, Koppány Istvánhoz, Csurgó bácsihoz (*A farkaskölyök*) vagy András gazdához (*Hajnaltól estélig*) hasonló, szükségszerűen bukásra ítélt, az erőszakos elbuktatók fölé emberileg-erkölcsileg mégis oszlopszerűen magasodó, tragikus hőse a *Kutyakomédia* főalakja. A magyar színházi életbe üstökösként berobbant, rendkívül népszerű művész sorsában – noha a figura több konkrét személyből lett összegyúrva –, vezérfonalként, nem nehéz a Színészkirályéra ismerni. Karrierje csúcán, számos filmszereppel a háta mögött hirtelen munka nélkül marad. Ezután, ahogy „személyes” feljegyzéseiben írja: „Szerte e hazában mondhattam a verseket.

És mondtam is. És figyeltem a közönséget. Láttam a megriadt, tanácstalan tekinteteket. Mint kés, hatolt belém a felismerés, nem tudják, mit jelent

a szó: magyar. Úgy semmiképp sem, ahogyan Ady ejtette, Petőfi lángolta, Balassi élte, Arany szenvedte, Kosztolányi féltette, Babits óvta, Móricz simogatta. Hát ezért kellett nekem előttük megvallanom a magyar költészet léleküzenetét, hogy mindenki a szovjet gázzal fűtött panellakásban, a TV előtt is büszke lehessen rá, magyar.”. Aztán, akik nem voltak büszkék rá, és inkább szovjetek szerettek volna lenni, letiltották, eltüntették. Elmegyógyintézetbe került, ahol a főorvos mellett egyedül élete párja, a színházi élet nagyasszonya, Rózsa állt ki mellette, ő gyámolította. Az intézetet elhagyva felkeresi a kultúra főirányítóját, Dallos elvtársat, aki, miután a vendég kutyaként négykézláb mászik előtte és a kezébe harap, szerepet ígér. Hamarosan az otthonból olvasópróbára viszik: helyzetével megelégedett kutyát kell játszania, s a darab csúcspontján egy kapcsolódó dalt is énekelnie. Minden rendben megy a bemutató előadásig, sőt azon is egészen addig, míg meg nem látja a nézőtérén Dallos elvtársat. Eredeti szövege helyett a farkasok dalát adja elő, nemzeti színű nyakörvéből pedig kokárdát hajtogat. A kitörő botrány miatt Rózsa vidékre menekíti, az avaskéri rokonokhoz. Hátrahagyott, töredékes jegyzeteiből és az időközben áldott állapotba kerülő társ temetéséről írt soraiból derül ki: zavaros körülmények között vasúti baleset áldozata lett. Koporsójánál még állandó besúgója (itt is érdemes figyelni az áthallásra) is őszinte könnyeket hullat. Oláh János könyve a magyar vidék negyvenéves pusztulásának/pusztításának krónikája. Nemcsak a népi írók örökségét továbbvivő, szociográfiai alaposságú ábrázolása a falu széthulló közösségi életének és a földdel-állatokkal-természettel évezredes összekapcsoltságban élő paraszti létforma egyik utolsó, hiteles irodalmi megjelenítése, de az elhallgat(tat)ott történetek száműzetésből hazajuttatásával, közreadásával, a feledéstől megóvás fontos értékmegőrző, sőt kánonteremtő gesztusa is. Emellett, jóllehet műalkotásként szükségszerűen fikció, bátran lebbenti fel a fátylat a kommunista történelemhamisításról, s mutatja be azt a rombolást, amit egy erőszakos és gonosz rendszer az ország testén és a nemzet lelkében végzett.

(*Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, 2011.*)